

Västra Vrams kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2023-04-11

Omslagsbild: Flygbild över Västra Vrams kyrka från nordväst, år 2015. Fotograf: Pär-Martin Hedberg, HioPhoto. Bildrättigheter: Lunds stift.

Västra Vrams kyrka från söder.

Västra Vrams kyrka

Tollarps församling, Villands och Gärds kontrakt, Lunds stift, Västra Vrams socken, fastighet Västra Vram 98:1, Kristianstad kommun, Skåne län och landskap

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Västra Vram är beläget på Linderödsåsen nordsluttning i nordöstra Skåne intill gamla E22:ans sträckning. Kyrkbyn ligger alldeles söder om den gamla landsvägen och i norr och nordost ligger Tollarps tätort. Cirka 200 meter norr om kyrkan rinner Vramsån och alldeles väster om kyrkan dess biflöde Klintabäcken. Kring Vramsån har fynd från stenåldern påträffats i form av tillfälliga jakt och fiskebosättningar. Från yngre stenåldern uppträder mer permanenta bosättningar på slätten kring ån. Det förhistoriska landskapet har inte efterlämnat lika tydliga spår i Västra Vrams socken som grannsocknen Östra Vram. Möjligen utgjorde byarna till en början en bosättning som senare delas upp i en östra och en västra del. Kring 1100-talets slut byggdes troligtvis kyrkorna i Västra och Östra Vram. En permanent bebyggelse i form av en by eller större gård bör ha funnits senast vid denna tid. En lantmäterikarta från 1600-talets slut över Västra Vram visar en relativt stor by som bestod av kringbygda gårdar på en rad längs landsvägen med kyrkan i dess östra del. Söder om kyrkan låg prästgården vars äldre mangårdsbyggnad är flyttad till Kulturen i Lund. Efter laga skiftet som genomfördes 1845 kom femton

av de tjugo gårdarna i byn att flyttas ut från den sammanhållna bykärnan. I slutet av 1800-talet kom ett nytt samhälle att växa fram kring den nya stationen i Tollarp. Idag är kyrkbyn i stort sett sammanvuxet med Tollarps moderna bebyggelse.

Kyrkobyggnad

Den äldsta kyrkan finns inte kvar längre men äldre arkivmaterial, kartor och utgrävningar på kyrkplatsen visar hur den troligtvis har sett ut och utvecklats över tiden. Den äldsta kyrkan bestod av långhus, kor och absid. Under 1200-talet förlängdes kyrkan med en kryssvälvd travé mot väster, kanske med en tornpåbyggnad eller med avsikt att byggas på med ett torn. Under senmedeltiden byggdes kyrkan till ytterligare mot väster med ett torn, ett vapenhus i söder samt valv slogs i långhuset och koret. Kyrkan var försedd med små, högt sittande, fönster. Möjligen fanns ett fönster i öster, två till koret och fyra till långhuset. Ingångarna bestod av nord- och sydportalerna. Ingången till tornets övre våningar var från söder via en invändig murtrappa. Under år 1766-67 byggdes kyrkan till med en nykyrka mot norr och nya fönster gjordes till kyrkorummet.

I början av 1800-talet var platsbristen stor i kyrkan och en läktare uppfördes i nykyrkan. Bänkplatsernas utökade antal räckte emellertid inte till och 1868-1870 revs den medeltida kyrkan med undantag av tornet. En ny kyrka byggdes i nygotisk stil efter ritningar av arkitekt Helgo Zettervall och tornet omgestaltades. Den nya kyrkan byggdes av O Cedergren i Kristianstad och hade gulmålade putsade fasader med vitmålade detaljer samt tak täckt med spån. Kontreforterna var avtäckta med cement liksom fönsterbänkar. Invändigt var golven täckta med tegel i fiskbensläggning, väggarna var målade i rutmönster och schablonmålningar fanns i valvbågar och runt fönsteröppningar. I koret fanns runda blindingar med målade kors. Kyrkorummet täcktes av ett tak av trä med delvis synlig takstolskonstruktion målade i kontrasterande färgton till takpanelen. I taket hängde två ljuskronor av järn, en större krona av bronserad metall med glasprismor i korsmitten och träkronor i korsarmarna. Altaret pryddes med en kopia av Thorvaldsens Kristusfigur. Till kyrkorummet tillverkades en ny ekådrad bänkinredning och altarpåställning medan predikstolen återanvändes liksom dopfunten, triumfkrucifixet och tornuret. Inredningen kompletterades 1875 med en orgel som placerades i tornets andra våning byggd av Molander & Eriksson, Göteborg och orgelfasad ritad av Zettervall. Eftersom uppvärmning saknades installerades värmekaminer 1885. Nytt yttertak av plåt lades på 1890-talet.

Under 1920-talet ersattes Kristusfiguren på altaret med en större kopia av Thorvaldsens Kristus.

Mellan åren 1934-35 genomgick kyrkan en yttre och inre renovering. Invändigt installerades el och ny värmeanläggning för lågtrycksånga. Ett pannrum byggdes under södra korsarmen. Interiören målades om i en nedtonad färgsättning med gråmålade inredning

Kyrkan från nordost.

samt beigemålade väggar och tak. De ursprungliga schablonmålningarna bevarades endast i koret. Ljuskrönorna byttes ut till nya elektrifierade mässingskrönor. Utvändigt putsades kyrkan om och målades i gult och vitt likt tidigare.

Under 1950 renoverades kyrkan utvändigt under ledning av arkitekt Eiler Graebe. Fasaderna putsades och vitmålades. På tornet tillkom en granitsockel. Ljudluckorna och dörrarna målades om i mossgrön färg medan fönster målades i gråvit kulör. Yttertaget av plåt rödmålades och kontreförternas takfall täcktes med kopparplåt. Ytterligare renoveringsarbeten fortsatte mellan åren 1955-56 under Graebes ledning. Utvändigt målades snickerierna om, antikglas tillkom i korsarmarnas fönsterbågar och samtliga tak täcktes med kopparplåt. Invändigt installerades ny värmeanläggning med direktverkande el istället för det gamla systemet med lågtrycksånga. Nytt golv av brädor lades i bänkkvarteren och i kor och vapenhus lades kalkstenplattor medan röda tegelplattor lades på övriga golvytor. Kortrappan breddades och ett korskrank mellan kor och sakristia ersattes med en provisorisk skärmvägg med altarbord. Bänkrader kortades och den ursprungliga orgelläktaren ersattes av en större läktare. Interiören målades om i ljusa färger och de sista schablonmålerierna i koret målades över. I samband med golvomläggningen påträffades rester av den medeltida kyrkans grundmurar.

Renoveringar under Graebes ledning fortsatte under åren 1965-66. Både exteriöra och interiöra arbeten utfördes med syfte att återställa ett äldre utseende. Utvändigt putsades i stort sett hela kyrkan om och målades i ursprunglig färgsättning. Även snickerier

målades om. Invändigt tillkom en ny orgel och orgelläktaren samt tornets andra våningsplan renoverades.

Nästa invändiga renovering utfördes 1974 under ledning av arkitekt Carl-Axel Acking. En ny färgsättning som i viss mån utgick från den ursprungliga togs fram för kyrkorummet. Bland annat gjordes nya schablonmålade bårder och innertaket målades i något starkare färger. I södra korsarmen murades ingången till pannrummet igen och en sakristia samt förråd inreddes bakom en skärmvägg sedan ett antal bänkrader tagits bort. Under orgelläktaren anordnades kapprum och samlingsutrymme bakom skärmväggar. I koret togs den gamla sakristians skärmväggar bort och golvet höjdes samt lades om med kalksten. Ett nytt altare tillverkades samt ny altarprydnad och altarring. Korets fönster och blinderingar försågs med glasmålningar respektive mosaiker av konstnären Olle Nyman. Den nya inredningen kompletterades med nya ljuskronor och i vapenhuset inreddes en toalett.

Under 1983 tillkom en kororgel från A. Mårtensson orgelfabrik AB som placerades i södra korsarmen. För att göra plats togs ytterligare två bänkrader bort. En del renoveringsarbeten skedde inne i tornet, hörnturellerna och tornspiran reparerades. Utvändig putslagning samt ommålning och taklagning gjordes också. Nästa utvändiga restaurering utfördes 1996 efter handlingar av byggkonsult Ingvar Björklund, Hässleholm. Restaureringen omfattade lagning och ommålning av fasader, lagning av yttertak och ommålning av utvändiga snickerier.

År 1999 tillkom ett värdeskåp inne i kyrkan för förvaring och exponering av kyrkans silver. Efter en brand 2004 i tornet sanerades de brandskadade utrymmena och restaurerades. Arbetena utfördes av Everöds Bygg AB. Upprepade stölder av utvändig kopparplåttäckning föranledde åtgärder 2015 då fyra strävpelare täcktes med gråmålad plåt. En invändig omgestaltning av kyrkans läktarunderbyggnad och orgelläktaren gjordes 2018 efter handlingar av inredningsarkitekt Anna Sandberg. År 2022 gjordes utökades inbyggnaderna för sakristian och förrådet i södra korsarmen. Arbetena utfördes efter handlingar av Andreas Månsson, Lunds stift.

Exteriör

Kyrkan utgörs av ett brett långhus, relativt korta med breda korsarmar i norr och söder, ett femsidigt kor i öster samt ett kraftigt torn i väster. Tornet är relativt lågt i förhållande till det stora långhuset och korsarmarna något lägre än långhuset. Kyrkans fasader är spritputsad och gulmålad i en klargul kulör. En äldre färgsättning av kyrkan har varit betydligt mildare. Nederst på fasaderna finns en granitsockel med skråkant. Byggnadskroppen artikuleras av de många utsprången i form av strävpelare eller *kontreforter* och tinnar, och de kontrasterande vitmålade detaljer i fasaden. De kraftiga och relativt låga

I norra korsarmens gavelsidor finns stora rosettfönster över sidoportalerna.

kontreforter finns i alla hörn samt intill portalöppningarna och är avtäckta med kopparplåt. Fasaderna är också uppbrutna av de många fönsteröppningarna, spetsbågiga på långhuset och trekantsavslutade på absiden. Samtliga är indelade i dubbla muröppningar med en mindre fönsterruta i spetsen och murade masverk av gult tegel. Fönsterbågarna är av gråmålat trä. Korsarmarnas gavelsidor upptas av stora rosettfönster uppbyggda av sju stora rundfönster murade av gult tegel. Hörnkedjorna, samt dörr- och fönsteromfattningarna och är slätputsade i en kvaderimitation och vitmålade. Överst på kyrkans lägre delar finns en slätputsad och vitmålad sågtandsfris eller en rombiskt mönsterfris och gavelspetsarna avslutas med en murad tinne med en liten blindering i form av ett kors eller en stjärna.

Ingångar till kyrkan finns i tornets västra sida och i korsarmarnas gavelsidor. Dörröppningarna omfattas av en, från fasadmuren utspringande, slätputsad och vitkalkad fronton omfattad av små kontreforter. På huvudingången i väster har frontonen ett spetsigt gavelavslut och dörröppningen en spetsbågig omfattning murad i flera språng av gult tegel. Korsarmarnas ingångar är förenklade versioner av huvudingången och saknar den murade gavelspetsen. Dörröppningarna är också murade med ett språng och har vinkelbrutet avslut istället för spetsbågigt. Samtliga dörrar är pardörrar, utvändigt klädda med en grönmålad panel och ursprungliga trycken. Ytterligare en ingång har ursprungligen funnits till en sakristia i absiden. Ingången är numera igensatt och av den tidigare prästingången återstår endast en slätputsad, kölbågsformad omfattning.

Tornet, som är den enda bevarade delen från den äldre kyrkan, är ombyggt i enlighet med de övriga delarna och har samma fasadbehandling. Hörnen är försträvade med höga pelare murade i flera avsatser. Den övre avsatsen når upp till klockvåningen och däröver finns åttkantiga hörntorn, tureller, som avslutas med spetsiga tornhuvar. Mellan tornturellerna finns murade prydnadsgavlar med runda blindingar där urtavlor till kyrkans tornur har sin plats. Under urtavlor har ljudöppningarna sin plats, två spetsbågiga öppningar i varje sida av tornet. I ljudöppningarna sitter snedställda lameller av grönmalade brädor och innanför dem sitter luckor som öppnas inåt och inte är synliga exteriört. Till tornet finns också några mindre fönsteröppningar mot norr och söder och över huvudentrén finns ett större rosettfönster. Samtliga fönsteröppningar och ljudöppningarna är i likhet med övriga fönster murade med gult tegel. Ovanför tornets rosettfönster finns två ankarslutur som formar året 1744, ett av få tecken på att tornet är äldre än kyrkans övriga delar. Tornets fasader avslutas upptill med en spetsbågsfris.

Yttertaken på samtliga delar av kyrkan, liksom avtäckning av strävpelare och fönsterbänkar är av kopparplåt. Långhus och korsarmar täcks av sadeltak, absiden av ett femsidigt takfall och tornet täcks av en åttkantig hög spira i mitten samt mindre spiror över de små tornturellerna. Högst upp i tornspiran sitter ett krönkors av svartmålat järn. Under senare år har en del plåt bytts ut till gråmålad plåt på kyrkans lägre delar då dessa varit utsatta för kopparstöld.

Interiör

Huvudingång till kyrkan i väster leder in till en förhall i tornets bottenvåning. Förhallen har golv av stora kvadratiska kalkstensplattor och väggarna är putsade och vitmålade. Taket består av det omålade golvbjälklaget till andra våningsplanet. I förhallen finns fyra mindre spegeldörrar mot norr och söder och en stor pardörr till kyrkorummet i öster. Dörrarna samt golvsockeln i förhallen är målade i en mörkgrön färg. De mindre dörrarna, som har trekantsavslut, leder in till ett wc, elcentral, förråd samt en trappuppgång till tornets övre våningar och orgelläktaren. Pardörren har ett välarbetat utförande med glasade fönsterpartier. Förhallen är i övrigt sparsamt möblerad med en bänk och ett skåp av ek.

Långhusets västra del upptas delvis av en orgelläktare som bärs upp av pelare. Läktaren är målade i beige-grått med detaljer i tegelrött och grönt. Läktarbarriären är uppbyggd av kontursågade brädor och i mitten finns ett ryggspositiv till orgeln med trappstegsformade pipplådor i omålat trä. Orgelhusets fasad mot kyrkorummet har liknande uttryck och är uppbyggt med rektangulära pipplådor som avtrappas nedåt sidorna. Under läktaren finns ett två inbyggnader från 2018 med väggar av spåntade brädor målade i samma färg som läktaren.

Långhusets sett mot koret i öster.

Innertaket över korsarmar och långhus består av ett högt tredingstak av omålad fur. Takets uppbyggnad liknar ett murat tegelvalv med ribbliknande stomme och valvfack av brädor mellan dessa. Trävalvet har en gotisk utformning med höga spetsbågiga valvbågar som bärs upp av konsoler i ytterväggarna. Valvribborna är målade i tegelrött och valvkapporna i beigegrått.

Större delen av både långhus och norra korsarmen är möblerade med bänkar i två rader med mittgångar. I södra korsarmen finns endast ett par bänkrader kvar. Några bänkar har också tagits bort i långhusets västra ände för att göra plats för bord och stolar till kyrkkaffet. Golvet i de bänkfria delarna är lagt med röda, kvadratiska tegelplattor och i bänkkvarteren med ljusgråmålade brädor. Bänkkvarteren är öppna med profilerade gavlar och har en utskuren dekor samt spegelförsedda ryggar. Bänkarna är målade i samma mörkgröna kulör som snickerierna i förhallen samt i en ljusare grön nyans, grått och tegelrött. Över bänkkvarteren finns stora armaturer av cylinderformade lampor. Över mittgången hänger ljuskronor av malm, två i långhuset, en kristallkrona i korsmitten samt två mindre malmkronor i korsarmarna. Längs ytterväggarna sitter också ljuslamper av mässing.

I det norra utrymmet är RWC inrymt och i det södra finns teknikrum. I det senare finns ett litet podium där vaktmästaren har sin sittplats och kan följa predikan genom en liten öppningsbar lucka i brädväggen. Vid norra sidan av inbyggnaden mot norr, dolt från kyrkorummets, finns ett litet pentry från samma renovering.

Väggarna i långhuset, koret och korsarmarna är putsade och vitmålade. I väggarnas ovkant finns ett listverk med en turkosmålade sick-sacksbård och därefter vitt, orange och grått målade murband. Kring fönsteröppningarna löper en smal bård av rödmålade kvadrater. Fönsteröppningarna avger ett lätt tonat ljus genom svagt guldfärgat klosterglas. Korsarmarnas stora rosettfönster som består av sju rundfönster är särskilt påtagligt i kyrkorummets.

I norra korsarmen finns, förutom bänkinredningen några tavlor på väggarna, bland annat ett Series Pastorum och ett par målningar. Den ena målningen har ingått i ett epitafium från 1600-talet och föreställer Thomas Andersen, präst i Västra Vram 1641-1676, och hans hustru Anna Truedsdotter. Den andra målningen föreställer Kristus nedtagning från korset och är utförd av H Holst 1791. I södra korsarmen finns ett par fristående inbyggnader för sakristia och textilrum och förråd. Träpanelen är utförd med kvadratiska spegelfyllnader och målad i beige och ljust brunt. De fristående inbyggnaderna planeras att ersättas med en avskärmning mellan korsarm och korsmitt där både sakristia och textilförråd ska inrymmas. I korsarmens västra hörn, mot korsmitten står en korgorgel från 1983.

Koret med färgade glasfönster och mosaiker formgivna av konstnären Olle Nyman. Över triumfbågen hänger ett krucifix från 1400-talet.

Korsmitten består av en öppen golyta mellan bänkkvarterens bänkskärmar. Predikstolen från 1600-talet står intill triumfbågens södra sida med uppgång från koret. Framför predikstolen, i korsmitten, har också en flygel sin plats. Intill korttrappans norra hörn står dopfunten även den från 1600-talet. Vid korsmittens sydvästra och nordvästra hörn står ett par två träskulpturer som ingått i Thomas Andersens epitafium från 1600-talet, föreställande apostlarna Paulus och Petrus.

Koret ligger högt beläget över korsmitten och i triumfbågen leder en trappa upp från korsmitten. Trappan liksom korgolvet är av kalksten. Triumfbågen är en mycket hög och vid valvbåge som har nästan samma bredd som koret. Över triumfbågen hänger ett triumfkrucifix från 1400-talet, kyrkans äldsta inventarie. Vid triumfbågens norra sida står ett dopträd av järnsmide och i valvöppningen hänger en bonad med korslammet.

Koret upptas av altaret, ett modernt bordsaltare av sandsten, som står i den östra delen ett stycke från väggen med en altarring framför. Altarringen är flyttbar och uppbyggd

av moduler av järn och ek. På altarringen finns löstagbar överliggare med ljushållare som används vid minnesgudstjänst under Allhelgonhelgen. Framför altarringen ligger en kormatta i rosa, röda och blå toner. Koret har ett trävalv uppbyggt på liknande sätt som över långhuset men i form av ett kryssvalv med turkosmålade valvribbor. Fönsteröppningarna i koret har trekantigt avslut upptill och ramar in av en bård i likhet med den i långhus och korsarmar fast målade i turkos. Fönsterglasen består av färgat målat glas i ett stiliserat mönster av ljustrålar, regnbågar och moln som symboliserar skapelsen och 12 duvor som symboliserar apostlarna. Färgerna går i gult, vitt och orangea toner. Högst upp i fönsteröppningarna sitter mindre rutor med motiv som knyter an till tio Guds bud. Över fönsteröppningarna finns runda blinderingar med mosaiker föreställande Guds hand och symbolerna för de fyra evangelisterna.

Orgelläktaren i långhusets västra del nås från trappan i förhallen som leder upp till tornets andra våning. Läktaren upptas i sin helhet av orgelhuset med dess trappstegsformade fasad och ett spelbord framför. På baksidan av orgelhuset, mot väster står också en äldre orgelfasad från 1800-talet uppställd.

Längs västra sidan av tornets andra våning leder en trätrappa vidare till klockvåningen i tredje våningsplan. I klockvåningen står klockstolen av ek för kyrkans två klockor. I väster leder en liten lucka in till kyrkvinden. En trätrappa från klockvåningen leder upp till vinden över tornet och kyrkspiran. Spiran liksom övrigt takstolsvirke bör vara i sin helhet från ombyggnaden på 1800-talet och är uppbyggd av bilat furuvirke med en hjärtstock i spirans hela höjd, sparrar, stjärnbjälklag i fyra nivåer samt snedsträvor. Takstolarna över långhus och korsarmar är av bilad furu och uppbyggda med saxsparrar. Delar av taklagskonstruktionen är synlig från kyrkorummet och bär också upp innertaket av brädor.

Inredning och inventarier

Altaret är från 1974 och ritat av Carl-Axel Acking. Altaret är utformat som ett bordsaltare med altarskiva av ljusgrå gotlandskalksten med lågerhuggen yta.

Altarringen är från 1974 och ritat av Carl-Axel Acking. Altarringens planform består av tre sidor av en rektangel med fasade hörn och är tillverkad av gråmålat fyrkantsstål med överliggare av lackerad ek och stoppat knäfall klätt med ljust skinn.

Predikstolen är tillverkad i ek troligen kring 1600-talets första årtionden, rikt snidad och bemålad i ljusbrunt, rött, svart, guld, blått och grönt. Korgen har sex sidor prydda med snidade tavlor med figurscener föreställande syndafallet, Jesu födelse, korsfästelse och uppståndelse samt yttersta domen infattade i beslagsornerade ramar. Mellan tavlor finns fristående skulpturer föreställande Petrus, Matteus, Markus, Lukas Johannes och Paulus som står på volutformade postament. Korgen avslutas av en karnisformad

underdel på en hög fot. Upptill kröns predikstolen av ett listverk med textfält och änglahuvuden. Från koret finns en rak trappa som leder upp till predikstolen. Trappans räcke består av ett ramverk med fyllningar och är målat i olika gråbeiga toner, ljusgrönt samt en brunröd och svart överliggerare.

Dopfunten är av snidad och bemålad ek och tillverkad kring 1600-talet första hälft. Dopfundens cuppa sex karnisformade sidor, upptill försedda med beslagsornamentik mellan hörnkariatyder. Cuppans ovansida är plan med en sexsidig skål. Nedtill övergår cuppans karnisform i ett kort och smalt skaft fogat till sex kontursågade skivfötter. Hela dopfunten är marmoreringsmålade i grågröna toner och skulpturerna och beslagsonramenten är målade i rött och guld.

Bänkinredningen är från 1800-talets ombyggnad och består av öppna bänkar av trä. Gavlarna är utförda med två rektangulära fyllningar nedtill och en fyllning med spetsigt avslut upptill samt kröns av frontoner. Framskärmarna är utförda med omväxlande stående och kvadratiska fyllningar. Ramverket är målat i mörkt grönt med brunrödmålade fyllningar, inramade med en ljusgrön proffillist. Frontoner och psalmbokshyllor är målade i beigebrått.

Korets altare formgivet av Acking samt glasmålningar av konstnären Olle Nyman

Den nuvarande **orgeln** byggdes 1965 av A. Magnussons Orgelbyggeri AB, Göteborg och har 22 stämmor. Orgelverket består av ett huvudverk-bröstverk samt två pedaltorn och ett ryggpositiv. Spelbordet är integrerat med orgelfasadens mittparti. Orgelfasadens piplådor och orgelhus är av lackad furufanér. Bakom den nuvarande orgeln står en äldre orgelfasad ritad av Helgo Zettervall till en orgel byggd 1875 av Molander och Eriksson, Göteborg. Denna orgel hade 16 stämmor och 2 manualer. Fasaden är utförd i nygotik med spetsbågsfält som inramar pipfälten. Fasaden var ursprungligen ekådrad men är numer ommålad i grått och beige med detaljer i guld. I södra korsarmen står en kororgel med sex stämmor tillverkad av A. Mårtenssons orgelfabrik AB, Lund.

Kyrkan har två **ringklockor**; Storklockan är 1635 tillverkad av Wilhelm Rieb, Malmö. Lilla klockan är från 1832 tillverkad av Erik Magnus Fries, Kristianstad.

Övrigt

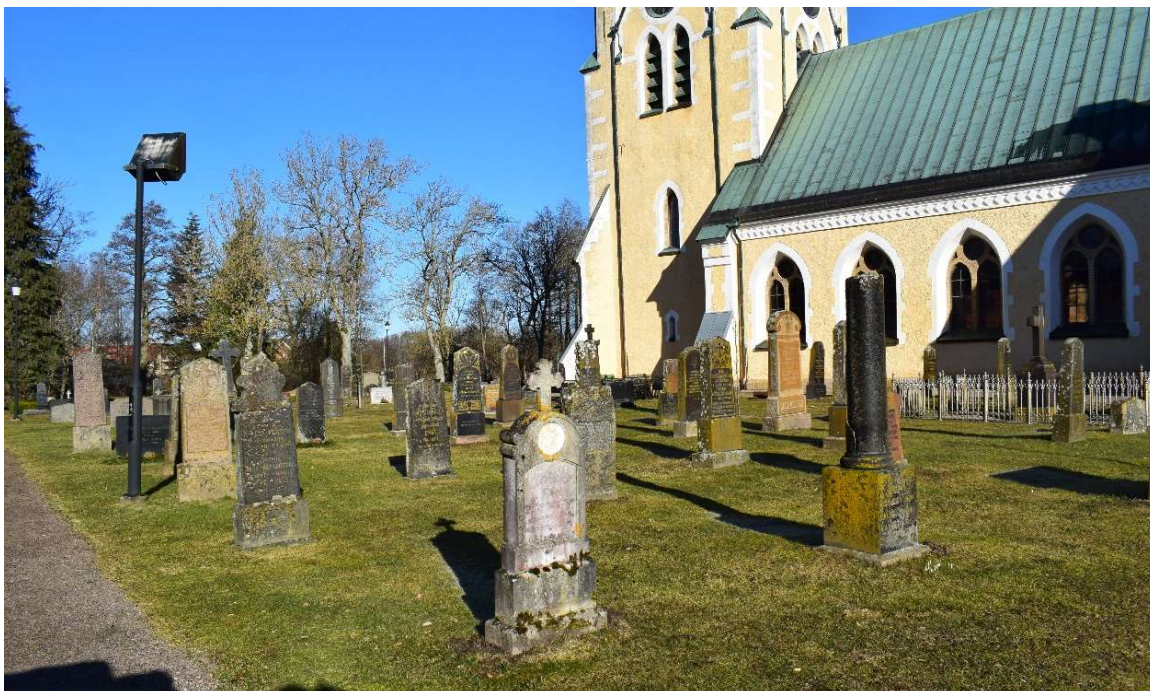
Till altaret hör sex **altarljusstakar** av ljusgrå gotlandskalksten samt ett **altarkors** av glas. Ljusstakarna är formgivna av arkitekt Carl-Axel Acking. Korsen av glas är utförda av konstnär Olle Nyman som också utfört korets glasfönster.

I kyrkan finns ett **triumfkrucifix** av skulpterad och bemålad ek, möjligen ett nordtyskt arbete, från 1400-talets mitt. I korsmitten hänger en **ljuskrona** av guldbronserad metall med glasprismor som tillkom vid ombyggnaden av kyrkan på 1800-talet.

Kyrkogård

Kyrkan ligger på den medeltida kyrkogården som utvidgats i omgångar. Första kända utvidgningen gjordes 1862 mot öster. Den äldsta delen samt 1862 års utvidgning begränsas av en kallmur av natursten i öster, väster och söder samt fogad stenmur i norr mot bygatan. Ingångar finns i norr, väster, från söder på var sida om kyrkstugan och från öster. Ingångarna är försedda med grindar av svartmålat järn. Större delarna av gamla kyrkogården är grästäckta huvudgångar och röd betongsten närmast kyrkan. Enstaka grusgravplatser finns bevarade och ett fåtal har dekorativa järnstaket eller låga stenramar. Mellan 1862 års utvidgning och den äldsta delen närmast kyrkan syns en tydlig skillnad i gravstenmaterialet. På de äldre delarna finns huvudsakligen högresta gravstenar från 1800-talet och tidigt 1900-tal och i den östra delen, lägre gravvårdar från 1900-talet.

Öster om de äldre kyrkogårdsdelarna ligger parkkyrkogården anlagd 1978 på prästgårdsparken. Denna del av kyrkogården har en skogskyrkogårdskaraktär med gravvårdar stående i gräsbevuxna gravkvarter med glest placerade träd. Öster om prästgården finns en minneslund från 1985. Söder om parkkyrkogården ligger den mellersta kyrkogården anlagd 1895 och ytterligare mot söder den nya kyrkogården från 1925. Parkkyrkogården avgränsas mot öster och Sönnarslövsvägen av en fogad naturstensmur som fortsätter utmed mellersta kyrkogården. De övriga delarna i söder begränsas av en kallmur.

På kyrkogården närmast kyrkan finns huvudsakligen äldre gravanläggningar.

Liksom till gamla kyrkogården finns ingångar med järngrindar, ett par dubbelgrindar samt en enklare gånggrind. Innanför murarna till mellersta och nya kyrkogården finns en trädkrans. Gravvårdarna på dessa delar står i raka rader från norr till söder med gravvårdar från 1800-talets slut och 1900-talet. Flertalet gravstenarna står i gräs eller med mindre planteringsramar.

Byggnader på kyrkogården

I parkkyrkogårdens nordvästra hörn ligger ett bårhus från 1944 ritat av länsarkitekt Manne Carlman, Kristianstad. Bårhuset består av två byggnadskroppar; en större som utgör bårhuset och en mindre som utgör förråd. Byggnaden har putsade och vitmålade fasader och taket är ett brant sadeltak täckt med rött enkupigt tegel. Muröppningarna har svagt spetsbågig form med undantag av ingången till förrådet som är rakt avslutad. Huvudingången består av en pardörr av lackad ek med spröjsat överljusfönster. Ett smalt fönster finns på var sida om ingången. På var sida om ingången finns ett fönster. Till förrådet finns en separat rakt avslutad ingång med en blåmålad pardörr.

Karaktärisering

Västra Vrams kyrka är kanske en av arkitekten Zettervalls mest kända kyrkobyggnader och den mest omtyckta, men också en av de mest omdiskuterade. Zettervalls fria tolkning av de gotiska arkitekturelementen har nästan fått extrema uttryck såsom de överdimensionerade rosettfönstren, stora takytorna och de kraftiga strävpelarna till den låga och breda byggnadskroppen som saknar gotikens lätthet och höjdsträvan.

Exteriören är sedan restaureringar på 1900-talet återställd till sitt ursprungliga utseende med vissa undantag. Taket är omlagt och strävpelarna har täckts med plåt. Målade fönsterglas har tillkommit i fönsteröppningarna. Kyrkans interiör har däremot förvanskats i flera omgångar och har förlorat sin ursprungliga färgsättning och måleridekor. Vid invigningen på 1800-talet har den nog sett mycket annorlunda ut. Dagens kyrkorum är ljusare, mindre dekorerat och mindre enhetligt genom de olika uttryck som avsatt sig genom 1900-talets många ombyggnader och renoveringar. Den idag mest tongivande är 1970-talets renovering då koret då flera genomgripande ändringar genomfördes. Renoveringen under arkitekten Ackings ledning kallades för nedtonad Zettervall vilket beskriver rätt så bra vad man ville åstadkomma. Renoveringen syftade inte till att återställa kyrkan utan ska kanske ses som en modernisering av Zettervalls kyrkorum. De arkitektoniska delarna som hade haft en enhetlig färgbehandling lyftes återigen fram genom en kontrasterande målningsdekor.

Kyrkan är mycket stor och byggd för att kunna rymma hela församlingen på 1000 personer. Trots storleken upplevs inte interiören stor och ödslig tack vare de stora fönsterpartierna som bryter upp väggfälten och trävalvens markerade bågfalt gör det samma för innertaket. Tegelgolvet och de mustigt färgade bänkarna skapar tyngd och värme. En viktig detalj i kyrkorummet är också ljuskronorna och de moderna armaturerna som hänger ned från valven. Zettervall lyckades aldrig göra kyrkorummet helt i renodlad 1800-talsstil då församlingen valde att återanvända både dopfont, predikstol och triumfkrucifix. Dessa har också varit tongivande i kyrkorummets nuvarande färgsättning som utgår från dess milda färgtoner i blått, grått och tegelrött. Koret avviker mest från kyrkans 1800-talskaraktär med de mycket tidstypiska glasmålningarna av Olle Nyman och altaret med sitt modernistiska formspråk. Dessa är kanske det mest lyckade tillägget till kyrkan sedan ombyggnaden på 1800-talet.

Liksom i många kyrkor har antalet bänkar reducerats för att ge plats för förvaring, pentry samt bord och stolar. Bänkar har framför allt tagits bort i väster och i södra korsarmen. Åtgärderna har gett ett splittrat kyrkorum som man under senare år har försökt renovera bort genom låga skärmväggar.

Kyrkan ligger på den gamla medeltida kyrkogården som bevarar sin storlek till viss del genom begränsning av kyrkogårdsmuren. De nya delarna ligger ett stycke bort och är inte lika påtagliga i kyrkomiljön. Ett viktigt inslag i kyrkomiljön är också prästgården som ligger vid kyrkans södra sida med tillhörande byggnader.

Att tänka på

- Kyrkogården närmast kyrkan och den intilliggande prästgården är viktiga delar för upplevelsen av kyrkomiljön. Till dessa hör även gravanläggningar, kyrkogårdsmurar och trädkrans.
- Vid senare utvändiga renoveringar har man varit trogen Zettervalls formgivning. Ursprungliga material och färger bör användas även i framtiden.
- Invändigt är den arkitektoniska stommen tongivande liksom korets formgivning från 1970-talet.
- Den fasta inredningen av bänkar, predikstol och dopfont samt triumfkrucifixet har höga kulturhistoriska värden och ska bevaras.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrkligt kulturminne, enligt Kulturmiljölagen 4 kap. Delar av kyrkogården ingår i formlämningsområdet Västra Vram 126:1 och skyddas enligt kulturmiljölagens 2 kap.

Källor

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2015.

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Underhållsplan för Västra Vrams kyrka, Ponnert arkitekter AB 2006.

Underhållsplan för Västra Vrams kyrka 2019, Linn Ljunggren, Rapport 2019:09.

Västra Vrams kyrka – ombyggnad sakristia och vaktmästeri, Linn Offerlind-Ljunggren, Rapport 2022:46.

Västra Vrams kyrkogård, Vård-och underhållsplan 2015, Hanna Cöster och Tony Svensson, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, Rapport 2016:06.

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2021-11-02

Fältinventering: Kerstin Börjesson

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson

Granskning: Linn Offerlind-Ljunggren

Färdigställd: 2023-04-11